

Формування літературно-аналітичних умінь учнів

Матеріали до аналізу повісті Г. Квітки-Основ'яненка

"Конотопська відьма"

Ольга Гончаренко,

вчитель української мови і літератури

Пастирської ЗОШ І–ІІІ ступенів

Черкаська обл.

У майстерні письменника

У практичному матеріалі запропоновані ключові моменти літературного подієвого аналізу повісті Григорія Квітки-Основ'яненка "Конотопська відьма". Окремі методи та прийоми аналізу твору, інтелектуальні та творчі завдання спрямовані на розвиток літературно-аналітичних читацьких умінь дев'ятикласників:

- знаходити та пояснювати основні образні елементи повісті;
- визначати авторську позицію у творі та авторські орієнтири;
- відтворювати в уяві художні картини та прогнозувати розвиток подій у художньому творі;
- робити та узагальнювати свої спостереження над текстом повісті;
- пояснювати ідейно-художню роль мовних засобів;
- працювати з ілюстраціями до твору;
- рефлексувати, давати власну оцінку героям та подіям повісті;
- самостійно інтерпретувати зміст і значення всього художнього твору

Робота з текстом I розділу Метод "Спрямоване читання"

Завдання 1. Прочитайте перший абзац. Знайдіть авторські орієнтири, які допомагають читачам уявити пригнічений стан Микити Забрюхи.

(Орієнтовна відповідь. Автор уживає епітети "смутий і невеселий", які відразу пояснюють стан головного героя.

Щоб читач зміг відчувати тяжкий душевний стан Микити Забрюхи, письменник вживає прийом *протиставлення*: "Хоч парень собі і чепурний був, а тут і в неділеньку святу не брав білої сорочки, та й — прощайте у сім слові — *китаєвих синіх штанів на ніч не знімав...*"

Портрет героя доповнює картину пригніченого стану Забрюхи: "...голова йому нечесана, чуб не підголений, піка невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана".)

Завдання 2. Прочитайте уривок від слів "...Куди ж то він так потяг прудко?" до слів "...що він і не обідав нігде..."

Чому Микита, обираючи собі наречену, пригадав саме хорунжівну Олену? Чим Олена найбільше приваблює героя? Знайдіть речення, у якому автор дає іронічну оцінку планів Забрюхи.

(Орієнтовна відповідь. Забрюха обрав хорунжівну Олену, тому що вона гарна господиня ("хазяйка невсипуща"), багата ("а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок, — так нічого й казати!"), і все багатство дістанеться їй, оскільки брат збирається у ченці ("... бо як був недуж, так обіщавсь"). Авторське іронічне ставлення до планів Забрюхи найкраще відчувається у народному фразеологізмі: "Чує кішка, де сало лежить".)

Завдання 3. Прочитайте уривок від слів "...Наш Забрюха як побачив таку панночку..." до слів "щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно є...". Чому Олена дала гарбуза Микиті Забрюсі? Що, на вашу думку, їй у ньому не сподобалося? Розкажіть, яким побачила Олена Микиту (від імені Олени).

(Орієнтовна відповідь. Олена подала гарбуза Микиті, бо зрозуміла, що він "слинку ковта" на її статки.)

Узагальнюючі запитання до I розділу

— Яким ви уявляєте оповідача? Хто він? Де проживає? (Квітка-Основ'яненко обирає оповідачем *простого козака із Конотопа, на очах якого і відбувалася та історія, про яку йдеться у повісті. Такий вибір оповідача робить історію більш достовірною.*)

— Запропонуйте заголовок до першого розділу. (Можливі варіанти: "Ганебне сватання", "Печений гарбуз на сніданок".)

Робота з текстом II розділу

Аналіз ілюстрації

1. Хто зображений на цій ілюстрації до твору? (*Сотник Микита Забрюха та писар Прокіп Ригорович Пістряк.*)

2. У якому настрої перебуває сотник? Як художник пояснює цей настрій? (*Намальований гарбуз у куточку говорить про те, що Микита думає про невдале сватання.*) Микита лише думає про сватання чи й ділиться своїм горем з писарем Пістряком? Про що свідчить така відвертість Забрюхи? (*Забрюха вважає Пістряка своїм другом*). Знайдіть у тексті II розділу і зачитайте, як автор описує дружнє ставлення сотника Забрюхи до писаря. (*"...він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рта не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде".*)

3. Що найбільше шанував у своєму писареві сотник? (*Вважав його дуже грамотним, ученим, таким, що все знає*). Як цю рису писаря зобразив художник? (*Писар підняв палець угору; очевидно, повчає сотника.*)

4. У чому писар бачить свою перевагу над сотником? (*Писар уміє читати і рахувати, знає Святе Письмо; вважає себе розумним, а сотника — дурним. Переконаний, що сотником має бути він, а не Забрюха.*)

Мовна характеристика писаря Прокопа Ригорича Пістряка

Автор наділяє свого героя однією дуже характерною особливістю — специфічною мовою.

— Зачитайте фрагмент із висловлювань Пістряка, який підкреслює специфічність мови героя. Які почуття у вас викликає така мовна особливість? (*Сміх.*)

— Як автор створює комічний ефект? (*Пістряк "перекручує" слова, вживає їх не у тому значенні, послуговується старослов'янізмами, церковними словами, розповідаючи про буденні земні справи.*)

— Для чого Пістряк використовує слова із Писання? (*Хоче здаватися мудрим, святим, розумнішим за Микиту Забрюху.*)

Робота в парах. Практичне завдання

I ряд

— Спробуйте перекласти на звичайну мову ви-словлювання писаря Пістряка: "Мимомедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешньої палестини і, вечеру сущу минувшого дне, бих неподвижен, акиклада, і нім, аки риба морская".

(**Можливий варіант:** У минулу неділю розважався з молодицями у шинках в Конотопі і вчора до вечора почувався хворим. Лежав, ні з ким не розмовляв.)

II ряд

— Як треба розуміти пояснення Пістряка про хворостину? "Сіє суть, пане сотнику, замість списа нашої сотні, — каже писар, — його вже не возмогах списати за дрижанієм десниці моєя, від глумлення пиянственного з вищеіз'ясненними молодицями і того ради узях хворостину і на ній на знаменах коегождо козака, і се суть вірної число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх такихих десятків суть також де десять, следовательно уся сотня, як скло."

(**Можливий варіант:** Це, пане сотнику, замість списа нашої сотні, якого я не можу написати через те, що трясуться руки від пияцтва з молодицями. Тому я узяв хворостину і на ній відмітив кожного козака. І це вірна лічба: у кожній десятці по десять козаків, а усіх десяток десять, отже, вся сотня мов на долоні.)

III ряд

— Перекажіть зрозумілою мовою висловлювання писаря Пістряка: "І се внезапная вість потрясе мою

унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразу між повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіє, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не корда страх і трепет обуяє нами і ми скорбні падем на ложі наша і усне в смерть; і того ради скритність умислиша, аки би у Чернігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе! І паки реку: горе!"

(**Можливий варіант:** Ця раптова звістка дуже мене схвилювала. Милостиве начальство наказує нам збиратися у похід до Чернігова. І це, пане сотнику, пишуть, приховуючи щось. Мабуть, бояться нас налякати. Хто знає, можливо, доведеться йти і далі. О горе, горе! Я говорю: горе!)

— Знайдіть і зачитайте дві оцінки мовних особливостей Пістряка, які дають отець Костянтин та оповідач. Поміркуйте, для чого автор вводить їх у твір?

(*"...як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання, так і наш отець Костянтин, да-ром, що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: "Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!"*)

Оцінка оповідача: "Отакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забрюхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаете що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою: говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш").

— У розділі II автор дає два висловлювання писаря нормальною мовою без писання. Знайдіть їх і зачитайте. Чому саме в той момент писар перейшов на звичайну мову? Як ці висловлювання характеризують справжню сутність Пістряка та його ставлення до сотника?

(*"О бодай ви показалися і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством!.. Цур вам, пек вам, осина вам; нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок, коли знайшовсь уже розумніший мене. Нащо я вам?"*)

"Подивившись як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир ... Буде у Конотопі сотник та не Забрюха... кланятимуться і Пістряку".)

(**Орієнтовна відповідь.** У цих висловлюваннях справжній Пістряк: грубий, злий, жорстокий. Стає зрозумілим його справжнє ставлення до сотника і що він замислив проти нього.)

Рольова гра. Уявіть, що ви психолог і до вас за порадою звернувся писар Пістряк. Запишіть 3—4 рекомендації, які ви йому дасте.

Робота з текстами IV—V розділів

Назвіть дві причини — офіційну і справжню — чому писар Пістряк розпочинає гоніння на відьом. (*Офіційна причина: знайти відьму, яка украла дощі, і змусити її повернути їх. Неофіційна: відволікти сотника від походу на Чернігів. План писаря далекоглядний. За порушення наказу сотника можуть звільнити з посади і тоді, на думку Пістряка, він може стати сотником.*)

Автор розповідь про відьом закінчує згадуванням особистих стосунків з писарем. Більшість відьом чимось завинила Пістряку. Заповніть другу колонку таблиці.

Відьма	Чим завинила Пістряку
Пріська Чирячка	"Раз пан Пістряк та попросив її, щоб дала йому любовіщів, щоб його усяка чи дівка, чи молодиця, на яку оком накине, щоб його полюбила; отже ж то випив тих любовіщів та й пішов на вечорниці, та тільки було що розходивсь... як же йому завадить, так і додому не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!"

Химка Рябокобилича	"... сказала раз і на пана Пістряка ... що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минулося, звісно, як писарю, тільки вже він на неї з тії пори націлів".
Явдоха Зубиха	"Та з того часу і став пан Пістряк тільки хоч трошки погуля, то зараз і пожене химери. Отака-то була ся Явдоха."

— Чому автор, розповідаючи про відьом, згадує про їхні стосунки з писарем? До якого висновку підштовхує письменник читачів? (*Влаштовуючи випробування для відьом, Пістряк у першу чергу керується почуттям помсти. Це ще раз підтверджує, що писар — людина дуже мстива, непорядна.*)

— Чому випробування відьом відбувається на воді? Які народні уявлення про нечисту силу використав автор у цьому епізоді? (*За народними уявленнями, справжня відьма та, яка не тоне у воді.*)

— Чим закінчилося для більшості відьом випробування на воді? ("*... котру втопили, котру відволодали*"). Дайте правову оцінку того, що відбувалося на річці. Чи можна вважати це злочином?

— За якими ознаками впізнали в Явдосі відьму? Зачитайте. ("*Як об дошку, так наша Явдоха об воду, і не порина, як рибонька поверх води, так і лежить, і бовтається із зв'язаними руками та ногами, вихиля черевом і попереком і приговорює: "Купочки-купусі, купочки-купоньки".*")

" — Так возклоніть же її паки! — закричав Ригорич, — і сотворіть їй школярську сікуцію..." На наказ сотника "Годі" "Пістряк знай своє: "Усугубляйте паче і паче!". "Ще було уп'ятерить подобало за такове злодіяніє..."

— Як ви гадаєте, чому Пістряк такий жорстокий з відьмою? За яке "злодіяніє" він хоче їй "уп'ятерить"? Знайдіть пояснення цьому у тексті і зачитайте. ("*Се вона мені зробила, що я після перепою химери погнав. Оттаке злодіяніє...*").

— Проаналізуйте свої читацькі враження. Як ви ставитесь до писаря в епізоді покарання Явдохи Зубихи? Як ви гадаєте, які почуття хоче викликати письменник до писаря Пістряка в епізоді покарання відьми?

Узагальнюючі запитання та завдання до IV—V розділів

— Складіть психологічний портрет писаря Пістряка. (*Пістряк дуже мстива людина, жорстока; для нього своє набагато важливіше за суспільне. Відьму він карає не за те, що вона украла дощ, а за те, що нагнала на нього химери.*)

— Які народні повір'я про відьом використовує автор у IV та V розділах?

(*Люди вірили, що відьма може украсти дощ і заховати його "на полиці мисника". Якщо жінка не тоне — це відьма. Відьми можуть напустити мару, доять уночі чужих корів тощо.*)

Робота з текстом VI розділу

— З яким проханням звертається сотник до відьми Явдохи?

Завдання. Прочитайте запропоновані епізоди у першій колонці "Щоденника подвійних записів". У другій колонці запишіть свої роздуми.

Епізод	Роздуми школяра
"Тіточко, матінко! — аж у ноги упав сердешний Микита Уласович, та кістляві руки відьомські цілує, та просить. — Не буду вже тебе турбувати та й що мені за діло, що нема дощу? От так пак! Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час, хоч би ти їх, тітусю, і повік держала у себе під покутем".	<i>Орієнтовно:</i> Сотник має турбуватися про благополуччя своєї громади. За суха — це велике лихо, яке може призвести до голоду і смерті багатьох людей. Проте сотника турбує лише особисте. Для нього важливо самому не голодувати.
"Що звелиш, паньматусю, усе зроблю. Чи звелиш Конотоп спалити, так разом з чотирьох кінців і запалю; чи звелиш усю конотопську дітвору — що ви, відьми, не любите, — так за один день усіх до єдиного і потрощу..."	<i>Орієнтовно:</i> Сотник продає душу дияволу в особі відьми Явдохи. Він готовий піти на найстрашніший злочин проти людей заради власного інтересу.

— Про що просить Явдоху Зубиху Пістряк?

Робота з текстом XI розділу

"Старшій дружці дала пару свічечок п'ятакових до вінця, хустку руки зв'язати, рушник під ноги... , а далі тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала теж дружці якусь кісточку та якийсь-то реп'яшок і навчила її, що і коли з ним робити".

— Яку роль відіграли кісточка і реп'яшок у сімейно-му житті Олени?

(*Свій вибір нареченого Олена зробила під впливом відьомських чар.*)

Дебати

Вислови своє ставлення до проблеми: "Чи можна впускати у сферу почуттів людини відьму?"

Організація дебатів. Учням пропонується зайняти позицію. Ті, хто вважає, що міг би звернутися до відьми, щоб приворожити коханого (кохану), вплинути на його (її) вибір, стають біля однієї стіни. Ті, хто ніколи б цього не зробив, стають біля протилежної стіни. Ті, які не можуть точно визначитися, стають на лінії посередині. Учителю пропонує групам висловити свої аргументи "за" і "проти". Потім усі учні (і ті, хто спочатку не визначився, і ті, хто передумав) повинні зайняти остаточну позицію (або "за" або "проти").

Робота з текстом XII розділу

— "Оттак-то йому удружила Явдоха Зубиха, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй і на річці, і над річкою при усій громаді зробив". Перекажіть від імені Явдохи, як вона помстилася сотнику Микиті Забрюсі.

Робота з текстами XIII, XIV розділів Формуємо читацькі спостереження

Розділ XIII

— Прочитайте запропонований фрагмент. Чому його можна вважати ключовим у житті писаря Пістряка? Зверніть увагу на мову героя. Що ви помітили? Поясніть.

"От так же, пане сот... чи то пак вже, пане Микито! Так тобі і треба. Ти вже було дуже розібрався, і вже й писаря не слухав, і мав умніший його бути, та, бач, у вирій літав, та сотничество і пролітав. Се ж ще на першому листку так писано, а ось перевернемо на другий, що то там прочитаємо. Може, й наш верх буде. Цитуйте

ж усі, слухайте; кого начитаю над вами сотником, так за-раз поклоняйтесь йому і на ралець з гостинцями ідіте”.

(Орієнтовна відповідь. Писар Прокіп Ригорович докладав багато зусиль, щоб позбавити Забрюху його посади та самому стати сотником (він всіляко принижував сотника Микиту, демонструючи свою вченість та насміхаючись з неосвіченості Забрюхи; умовив Микиту Уласовича не йти, як велів наказ, у похід до Чернігова; попросив Явдоху Зубиху наслати на сотника різні нещастя. Тепер, читаючи листа від пана полковника чернігівського, Пістряк розраховує побачити в ньому наказ про своє призначення сотником. До сотника він звертається простою мовою, оскільки потреби демонструвати свою освіченість уже немає.)

— Поміркуйте, за що покараний сотник. Зробіть висновки, чого нас учить історія Микити Забрюхи.

Висновки. Якщо людина не виконує свої обов’язки належним чином, безвідповідальна, неосвічена, дає нерозумні розпорядження, не вміє організувати людей, не переймається справами громади, своє ставить вище суспільного, байдужа до людського горя і проблем, чинить зло проти людей, вона не повинна займати керівні посади.

Своє сімейне щастя людина має вибудовувати сама. Щоб домогтися прихильності коханої людини, не потрібно звертатися до нечистої сили. Треба самовдосконалюватися, розвивати в собі ті чесноти, які допоможуть досягнути успіху в коханні. Без великої праці над собою неможливо бути щасливим у коханні.

Доведіть, що історії усіх головних героїв мають сумний кінець. Зробіть "цитатне" пояснення життєвого фіаско головних героїв.

Філологічне дослідження

Кожен розділ автор починає однаковими епітетами: "смутий і невеселий". Зробіть спостереження за вживанням цих епітетів у кожному розділі твору (за хрестоматією). Кого або що характеризує автор такими епітетами?

Філологічне спостереження

I розділ. "Смутий і невеселий сидів собі на лавці... конотопський пан сотник Микита Уласович Забрюха".

II розділ. "Смутий і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник..."

IV розділ. "Смутно і невесело було раз уранці в... Конотопі".

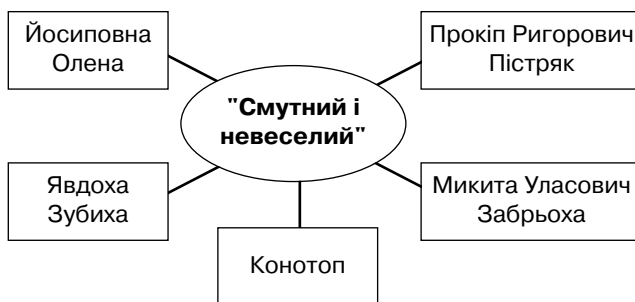
VI розділ. "Смутна і невесела ходила по своїй хаті... конотопська відьма Явдоху Зубиха".

XI розділ. "Смутна і невесела убиралася у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена".

XII розділ. "Смутий і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник..."

XIII розділ. "Смутий і невеселий стояв, понуривши голову аж до грудей, пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрюха..."

XIV розділ. "Смутий і невеселий увійшов на другий день у хату до Микити Уласовича Забрюхи пан конотопський писар Прокіп Ригорович Пістряк".

"Коло ідей"

Поміркуйте і висловіть своє припущення: для чого Г.Квітка-Основ'яненко використовує прийом єдинопочатку?

Відповіді учнів:

1. Можливо, це просто авторська знахідка, яку він формально використав як своєрідну форму твору. Погодьтеся, це оригінально — однаково починати всі розділи.

2. Можливо, це особливий авторський орієнтир, над значенням якого варто поміркувати. Я гадаю, що ці слова є лейтмотивом усього твору. "Смутну і невеселу" історію розповів Г.Квітка-Основ'яненко. Жоден із героїв не став щасливим, хоча кожен і прагнув цього.

3. А можливо, ці епітети використані письменником як ще один засіб комічного. У них іронія автора, який насміхається зі своїх героїв.

4. "Смутно і невесело" й нам, читачам, усвідомлювати, скільки злого, нерозумного, корисливого існує у цьому світі.

